

'Baerne'

Tijdschrift van de Historische Kring "Baerne"

20e jaargang nr.3 - september 1996

Conimex[®]

De Oosterse keuken thuis.

Slamat Makan – Smakelijk Eten.

Historische Kring Baerne

Postbus 326
3740 AH Baarn
tel. (035) 5430377

Voorzitter

J.G. v.d. Kraats
Torenlaan 34
3743 HH Baarn
tel. (035) 5421000

Algemeen Secretaris

F. Muts-Snel
van Goyenlaan 213
3764 XH Soest
tel. (035) 6012989

Penningmeester

I. Huls-Brandsma
Wittelaan 8
3743 CP Baarn
tel. (035) 5422974

Werkgroep Archeologie

J.W.A.A. van der Laan
Schoener 12
3742 HD Baarn
tel. (035) 5411656

Werkgroep Archiefonderzoek

H.M.M. van Vugt
Wiardi Beckmanstraat 104
3762 HC Soest
tel. (035) 6018894

Werkgroep Interviews en Reportages

J.M. v.d. Brink-v. Wijkvliet
Prof. Meijerslaan 10
3741 XH Baarn
tel. (035) 5420161

Werkgroep Oudheidkamer

R.J.E. Luikinga-Geijtenbeek
Klaproosstraat 15
3742 RA Baarn
tel. (035) 5415724

Werkgroep 'Baerne'

H. Bronkhorst
Eemweg 23
3741 LA Baarn
tel. (035) 5413587

Redactie Baerne

E.J. Heun-ten Holt
H. Bronkhorst
J. Kruidenier
L.J. Stomp
R. Uileman
T. Biemans
Sophialaan 13
3743 CT Baarn
tel. (035) 5422951

Ledenadministratie

N. Kuyt-Smit
v. Wassenaerlaan 16
3742 AH Baarn
tel. (035) 5418065

Bezoekadres en bezoektijden Oudheidkamer

Burgemeester Penstraat tussen nr.2 en 4. Open op maandagen van 10 tot 12 uur en van 20 tot 22 uur, maar **niet** op de eerste maandagavond van de maand en **niet** op maandagavond in de maanden juli en augustus.

Contributie

Minimaal f 25,- per jaar voor het individuele lidmaatschap.
Minimaal f 35,- per jaar voor een echtpaar of twee samenwonenden.
Minimaal f 12,50 per jaar voor het jeugdlidmaatschap (14 tot en met 18 jaar).
Bankrek.nr.: 30.47.28.292
Postbankrek.nr.: 41.92.133
Losse verkoop "Baerne": f 5,50 verkrijgbaar bij N. Kuyt-Smit en Boekhandel Den Boer, Laanstraat 69, Baarn

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie. Het tijdschrift "Baerne" komt mede tot stand door Drukkerij Bakker Baarn.

INHOUD

De Baarnse Watertoren

Pag.

3

"Wie zal dat betalen...?"

8

Geschil tussen de gerechten Baarn en Ter Eem over het onderhoud van de Baarnse Kerk (1723-1727)

Een abt uit Baarn ontmoet Keizer Karel de Vijfde

13

Mededelingen

18

Boekbesprekingen

20

Watertoren Baarn, Sophialaan 31

DE BAARNSE WATERTOREN

Schrijven over Baarns Industrieel Erfgoed is makkelijker beloofd (in ons vorige nummer), dan gedaan.

Baarn heeft op dit gebied immers weinig te bieden. Toch staat op het hoogste punt van ons dorp aan de Sophialaan op nr. 31 één van de meest unieke voorbeelden van Industrieel Erfgoed, dat men zich kan denken.

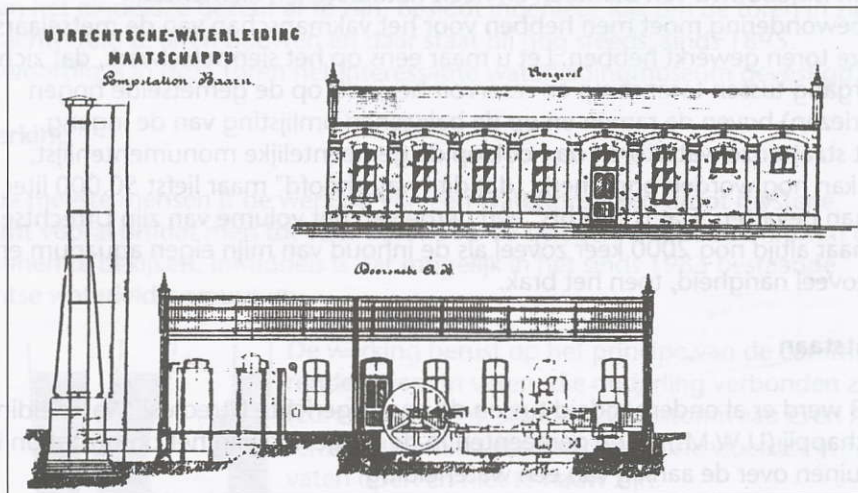
Het is onze uit 1903 daterende en nog steeds in gebruik zijnde watertoren.

Deze 29 meter hoge toren uit het schaakspel van een reus met zijn kantelen en een diameter van 10 meter, kan men al van heinde en ver zien en bepaalt voor een belangrijk deel het uiterlijk van ons dorp.

Het moet een geweldige ervaring zijn vanaf deze toren op Baarn te mogen "neerkijken". Jaloers was ik dan ook - en ik zal waarschijnlijk niet de enige zijn geweest- op de herauten, die op 5 mei 1995 bij de viering van 50 jaar bevrijding vanaf de watertoren hun taptoe mochten blazen.

Helaas, trouwe lezer(es) van Baerne, zal dit geluk ons niet beschoren zijn, want de Baarnse watertoren zit dicht, potdicht!

Ook op Open Monumentendag (14 september) zal de toren, ondanks de smeebeden van de Open Monumentendag Commissie, helaas voor het publiek gesloten blijven.

*Utrechtse Waterleiding Maatschappij
Ontwerp van het Baarnse pompstation. Bouwtekening uit ongeveer 1885.*

En dat is begrijpelijk, want de angst voor verontreiniging van ons drinkwater is groot en bovendien schijnt zich in de toren een gevaarlijke open trap naar boven te bevinden.

Het uiterlijk

Ook al mogen we niet naar binnen, toch valt er aan de buitenkant genoeg te genieten, tenminste indien we de moeite nemen de toren eens nauwlettend te bekijken. De vorm doet denken aan een kasteeltoren, vandaar dat voor dit type de Franse naam Château d'eau (waterkasteel) ontstond. De toren is gebouwd in de stijl van de neo-renaissance. Het was namelijk gebruikelijk in die tijd om prozaische gebouwen een zo aantrekkelijk mogelijk uiterlijk te geven.

Onze watertoren is gebouwd volgens het typische Intze-model, genoemd naar de Duitse professor Otto Intze, die dit type in 1883 bedacht. De ronde toren loopt enigszins taps toe en heeft een uitkragende (uitstekende) koptoren, waarin zich het ijzeren reservoir bevindt. Het reservoir rust op een ring, die op de torenmuur steunt. Door deze uitvinding kon de onderbouw veel smaller worden gemaakt dan vroeger. We vinden dit type watertoren onder andere ook in Utrecht, Zeist en Woerden.

Na 1915 werden ze niet meer gebouwd, omdat vooral architecten het maar lelijke "waterhoofden" vonden.

De toren is gebouwd van baksteen en heeft natuurstenen elementen.

Grote bewondering moet men hebben voor het vakmanschap van de metselaars, die aan deze toren gewerkt hebben. Let u maar eens op het siermetselwerk, dat zich op de overgang tussen torenromp en reservoir bevindt, op de gemetselde bogen (boogfriezen) boven de ramen en op de bakstenen omlijsting van de ingang.

Terecht staat onze watertoren dan ook op de gemeentelijke monumentenlijst.

Verder kan nog worden opgemerkt, dat dit "waterhoofd" maar liefst 50.000 liter water kan bevatten. Dat is "slechts" een derde van het volume van zijn Utrechtse collega, maar altijd nog 2000 keer zoveel als de inhoud van mijn eigen aquarium en dat gaf al zoveel narigheid, toen het brak.

Het ontstaan

In 1883 werd er al onderhandeld tussen de pas opgerichte Utrechtse Waterleiding Maatschappij (U.W.M.) en de gemeenten in de omgeving van het pompstation in Soestduinen over de aanleg van een waterleiding.

Vóór die tijd gebruikte men in Baarn net als in de rest van ons land het onbetrouwbare regen-en-pompwater, maar na de verschrikkelijke cholera-epidemieën uit het midden van de vorige eeuw, die vooral in de provincies Noord-, Zuid-Holland en

Utrecht tienduizenden slachtoffers maakten, werd de vraag naar goed drinkwater groot. Wel werd in Baarn nog lange tijd pompwater gebruikt, vooral voor het doen van de was. Tenslotte was dit water gratis en in Baarn over het algemeen van een goede kwaliteit.

Na het verkrijgen van een concessie (vergunning) van de gemeente Baarn, werd de waterleiding op 1 mei 1885 in gebruik gesteld. Doordat het gebruik sterk toenam, kreeg Baarn in 1896 een eigen waterwinning en pompstation aan de spoorlijn naar Hilversum. De verbinding met Soestduinen werd verbroken en de U.W.M. verplichtte zich om in Baarn een watertoren te bouwen op het hoogste punt, waardoor de toren "slechts" 29 meter hoog hoefde te zijn.

Op 19 november 1903 werd de watertoren officieel in gebruik genomen.

Aan dit jaartal herinneren nog de fraaie smeedijzeren windwijzer en een gedenksteen met het opschrift: "P.E. Rijk, ingenieur. October 1903." Op een plaquette vinden we de naam van de opdrachtgever, de U.W.M.

Deze ingenieur Rijk moet een kordate man zijn geweest. Hij was directeur van de U.W.M. en woonde in Utrecht. De stad Utrecht had grote behoefte aan een watertoren om de bewoners van de binnenstad, waar de cholera hevig had toegeslagen, van drinkwater te voorzien. Het probleem was alleen, waar deze kolossale toren met een hoogte van 39 meter geplaatst moest worden. Het Domplein of de Neude kwamen gelukkig niet in aanmerking, al had dit weinig gescheeld.

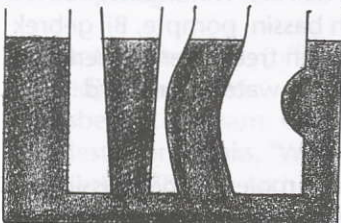
Om van het eindeloze gezeur af te zijn, besloot ingenieur Rijk om de toren in zijn eigen achtertuin te laten bouwen en daar staat hij nog steeds, sinds 1895.

Tegenwoordig is in deze toren het interessante waterleidingmuseum gevestigd.

De werking

Voor de meeste mensen is de werking van een watertoren een groot mysterie.

Dit komt vooral omdat men tot voor kort nooit de gelegenheid had zo'n toren eens van binnen te bekijken. Inmiddels is dat mogelijk in het sinds 1983 bestaande Utrechtse waterleidingmuseum.

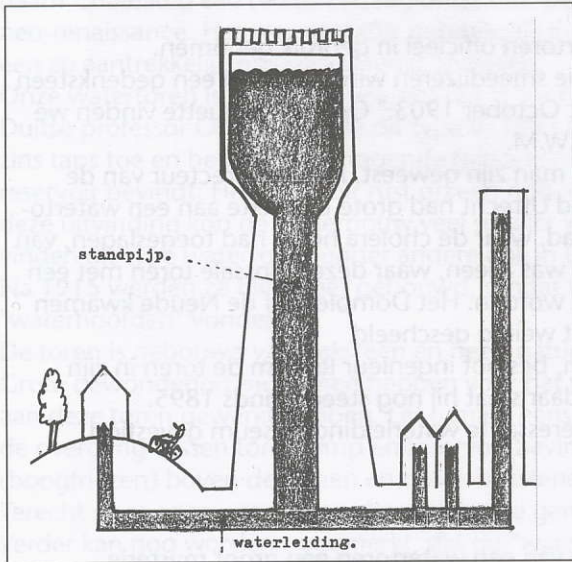
Communicerende vaten

De werking berust op het principe van de communicerende vaten: In vaten, die onderling verbonden zijn (communiceren), staat het vloeistofniveau even hoog, tenminste indien er één en dezelfde vloeistof in zit, de vaten open en niet te nauw zijn.

Dit principe werd reeds in de oudheid toegepast, denkt u maar eens aan de Romeinse aquaducten, waarbij het water van hoog naar laag stroomde.

U maakt er zelf ook dagelijks gebruik van, bijvoorbeeld wanneer u thee of koffie schenkt. De thee in de tuit staat even hoog als in de pot.

Bij onze watertoren wordt het water eerst naar het reservoir boven in de toren gepompt en vervolgens loopt het via de standpijp in onze waterleidingbuizen. Hierdoor kunnen flatgebouwen en ook hoger gelegen huizen - bijvoorbeeld de huizen in de buurt van de Wilhelminavijver- van water worden voorzien. Bovendien zorgt de watertoren voor een constante druk.

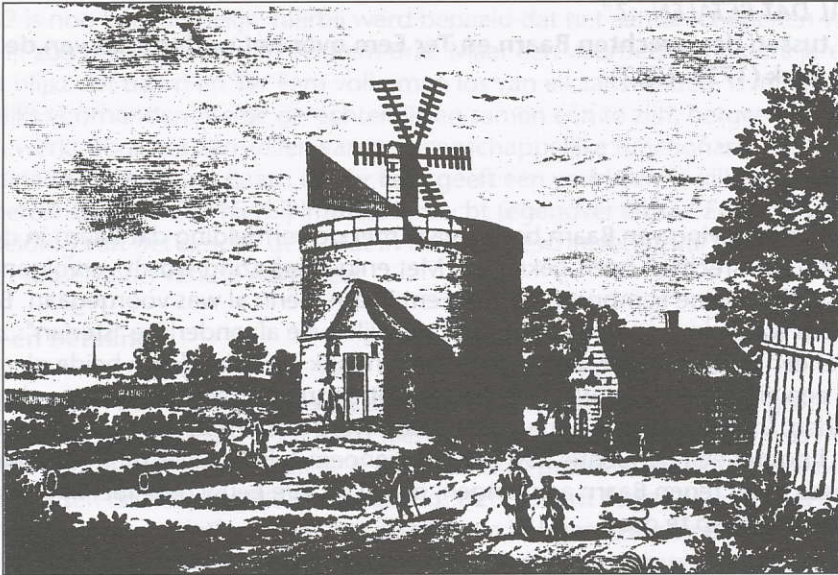
Omdat men vroeger slechts over zwakke pompen beschikte, waren watertorens onmisbaar. Tegenwoordig gebruikt men sterke pompen om het water direct naar de buizen te sturen. Het water in de watertoren wordt tegenwoordig vooral gebruikt als reservevoorraad bij schaarste tengevolge van droogte.

Soestdijk

Niet alleen kent Baarn de unieke watertoren aan de Sophialaan, maar ook staat in onze gemeente de oudste watertoren van ons land.

Deze toren dateert uit ongeveer 1680 en staat in het park van paleis Soestdijk. Het is een ontwerp van de fonteinbouwer (fontainier) Willem Meesters. Het bijzondere van deze toren was, dat zich op het platte dak een windmolen bevond, die het water naar het boven in de toren gelegen bassin pompte. Bij gebrek aan wind kwam de in de toren door een paard voortbewogen tredmolen in werking. In het midden van de toren bevond zich nog een ijskelder. De watertoren werd gebruikt om de fonteynen in het park van water te voorzien.

De buitenbouw en een groot deel van de constructie, die de molen en het bassin ondersteunde, zijn nog steeds aanwezig. Wind-, tredmolen en ijskelder zijn echter verdwenen.

Watertoren in het park van Paleis Soestdijk, Gravure van G.Valck uit 1695.

Indien u na het lezen van dit artikel zelf eens een watertoren van binnen wilt zien, dan raad ik u aan het waterleidingmuseum in Utrecht eens te bezoeken. Het adres is Lauwershof 29, tel. 030-2487211 en het museum is geopend elke woensdag van 13.30-16.00 uur.

J.Kruidenier

Geraadpleegd

De krant van het jaar, (officieel orgaan van de Stichting 1996 Jaar van het Industrieel Erfgoed) maart 1996.

F.Gaasbeek e.a "Baarn. Geschiedenis en architectuur" (Zeist, 1994)

R.Blijdestijn en Rienks, "Watertorens" (Stichtse Monumentenreeks) (Utrecht 1990)

R.Blijdestijn, "Baarn. Architectuuronderzoek" (Amersfoort 1979)

"WIE ZAL DAT BETALEN...?"

Geschil tussen de gerechten Baarn en Ter Eem over het onderhoud van de Baarnse kerk (1723-1727)

Inleiding

De geschiedschrijving van Baarn begint vaak met de vermelding dat Baarn in de middeleeuwen stadsrechten heeft gekregen. Met enige verbazing wordt vervolgens vastgesteld dat het kleine Eembrugge of Ter Eem Baarn hierin al was voorgegaan. Baarn en Ter Eem waren in vroegere tijden dus duidelijk twee afzonderlijke "steden": zij hadden ieder een eigen bestuur, een eigen schepenbank (rechtbank) en beide plaatsen hadden een eigen kerk. Het was hen echter niet gegund uit te groeien tot volwaardige steden. In de 18e eeuw zien we dat Baarn werd bestempeld als een dorp, terwijl Ter Eem hooguit een gehuchtje kon worden genoemd. Bestuurlijk ging het kleine Ter Eem steeds meer tegen Baarn aanhangen, om in de 19e eeuw definitief in de gemeente Baarn op te gaan.

Eem Landt

Wie bij het Gemeentearchief naspeuringen doet in het bestuurlijke archief van de gerechten Baarn en Ter Eem, zal merken dat al in de 18e eeuw tussen beide moeilijk onderscheid kon worden gemaakt. De resolutie van gedeputeerde staten van Utrecht

uit 1702 is nog heel duidelijk: hierbij werd bepaald dat het aantal schepenen van Baarn vijf zou bedragen en van Ter Eem drie. Maar een voorbeeld uit latere jaren, waaruit blijkt dat Baarn en Ter Eem volkomen los van elkaar stonden, is in het archief nauwelijks voorhanden. Beide gerechten lijken samen één te zijn, hetgeen in de hand werd gewerkt door het aanstellen van gemeenschappelijke functionarissen. Alleen een ordinaire ruzie tussen Baarn en Ter Eem geeft een verfrissende kijk op de zaak. Beide gerechten stonden hierbij immers lijnrecht tegenover elkaar. Zoals zo vaak was de aanleiding van het geschil geld, dat in het hier beschreven geval benodigd was voor het onderhoud van de dorpskerk.

Belang en betaling

In het begin van de 18e eeuw was de dorpskerk van Baarn hard aan een grote onderhoudsbeurt toe. Omstreeks 1720 werd hiermee een begin gemaakt. Nu was het in die dagen gebruikelijk dat dergelijke kosten van het (protestantse) kerkgebouw betaald werden door de wereldlijke overheid. Het gerecht Baarn draaide dus op voor de kosten. Overigens vinden we in het archief van het gerecht nog een ander voorbeeld van het betalen van kerkelijke kosten uit de kas van het gerecht: in Baarn was het een oud gebruik, dat de kerk elk jaar voor rekening van het gerecht brood en wijn kreeg voor het kerstavondmaal. De hiermee gemoeide gelden waren natuurlijk peanuts vergeleken met de kosten van het kerkgebouw. De gehele kerkreparatie kwam op een bedrag te staan van ruim 1490 gulden, een kapitaal in die tijd. In 1723 besloot men in de vergadering van het gerecht Baarn dit bedrag voor een derde deel uit een hoofdelijke omslag te betalen en de rest over de landerijen om te slaan.(*1) Per morgen bouw- of heideland diende 1 gulden en 15 stuivers te worden betaald, voor een dammaat weiland 3 gulden.(*2)

En nu komt het: de Baarnse schout, burgemeester, kerkmeester, schepenen, raden en vieren keken bij de belastingplannen over de grenzen heen van het eigen gerecht. Zij wilden Ter Eem mee laten betalen aan het onderhoud van de Baarnse kerk. Ter Eem beschikte namelijk niet meer over een eigen kerk en ging voor de kerkgang en het begraven van de doden naar Baarn toe. Het gerecht Baarn vond het dan ook niet meer dan billijk dat Ter Eem over de brug kwam met een bijdrage. Op 15 september 1723 diende Baarn bij de Staten van Utrecht een rekest in, waarin toestemming werd gevraagd om de kosten van de reparatie van kerk en toren mede over de landerijen van Ter Eem om te slaan.

De protesten van Ter Eem tegen de Baarnse plannen moeten niet van de lucht zijn geweest. Op een vergadering van de schout, buurmeester en gerechten met de bui-

ten- en binnengeërfden van Ter Eem toonde dit gerecht zich bijzonder strijdlustig om de Staten ervan te weerhouden Baarn de benodigde toestemming te geven.(*3) Het stak de Eembruggers dat juist Baarn, dat *"veele consederabele en welgegoede inwoonderen"* had, bij het arme Eembrugge aanklopte waar *"bijna geene andere opgezetenen werden gevonden als die tot d'uyterste armoede vervallen zijn"*. Van jaar tot jaar moest dit gerecht zelfs aan de Staten van Utrecht verzoeken om afschrijving van belastingen. Door het invoeren van een extra belasting voor het onderhoud van de kerk en toren zou Eembrugge *"geheel en all tot den bedelsack"* worden gebracht.(*4)

Willem Verweij, één van de geërfden van Ter Eem die in de vergadering bovendien optrad als lasthebbende van de maarschalk van Eemland, nam het voortouw. Van zijn hand is een uitvoerige nota bewaard gebleven, waarin het standpunt van Ter Eem uiteen wordt gezet. Verweij dook hiervoor in de geschiedenis van Ter Eem, *"dat oudstijds een notabel dorp was"* met een eigen kerk, pastoor en pastorie. Hij schreef dat de kerk van Ter Eem door de opgezetenen *"rijkelijk begiftigd"* werd. Echter door oorlogen, brand en watersnoden nam het aantal huizen en inwoners sterk af. De ingezetenen kwamen zelfs *"tot d' uysterste armoede"* te vervallen. Voor het kleine aantal huisgezinnen vonden de Staten van Utrecht het niet nodig *"een Pastoor aan d' Eembrug te continueren"*. Daarom konden de veelomvattende pastorie-goederen, waaronder circa 60 morgen schoon land onder Eemnes Binnendijks, worden verkocht. De opbrengst kwam in de provinciale kas, waaruit de predikant van Baarn voortaan jaarlijks een toelage van 75 gulden kreeg. Hiervoor moest deze één keer in de veertien dagen naar Eembrugge komen om te prediken. Ds. Henricus Cotius heeft dit geruime tijd gedaan, maar omdat het om zo'n kleine gemeente ging raakte het preken aan de Eembrug op den duur in onbruik. Stilzwijgend werd net gedaan of de bewoners van Ter Eem tot de kerkelijke gemeente Baarn behoorden, aldus Verweij. Niettemin bleef Cotius evenals zijn opvolger ds. Moesbergen de toelage ontvangen.(*5) Wat Verweij betreft kon de oude situatie dus zo weer worden hersteld. De dominee zou dan weer elke twee weken naar Eembrugge moeten komen om er te preken. Hij werd er immers al voor betaald. Dat er in Eembrugge geen kerkgebouw meer was, vormde geen probleem, *"dewijl men wel haast tot verrigting van dien dienst het schoolhuys off een ander bequaam vertreck zouw approprieren"*.

Het was duidelijk dat Ter Eem nog steeds als een aparte kerkelijke gemeente moest worden gezien, die er niet zelf voor gekozen had om in Baarn te worden ondergebracht. De Eembruggers hadden evenwel vrede met de situatie, al moesten zij voor hun kerkgang helemaal naar Baarn toe. Maar dat zij na de verkoop van de pastoriegoederen en de bereidheid om in Baarn te kerken *"tot een beloning voor hare toegeventheyd en tot recompens van de moeyelijckheyd die zij moeten ondergaan"* werden

belast met het onderhoud van de kerk elders, was onverteerbaar. Nooit eerder hadden zij dergelijke kosten betaald, en nooit hadden zij enige zeggenschap gehad over het kerkgebouw van Baarn, dat -zo sneerde Verweij- "*door quade huishouding tot een geheel verval geraakt*" was. Misschien zal Verweij hier en daar zijn verhaal wat aangedikt hebben om te onderstrepen welk onrecht Eembrugge zou worden aangedaan als het verplicht werd mee te betalen aan het onderhoud van de Baarnse kerk. Niettemin geeft het alle redenen om vraagtekens te zetten bij de lezing die dorpsgechiedschrijver Pluim erop nahoudt. Deze bestempelde de houding van Eembrugge in deze zaak kortweg als "*zeer ondankbaar*" en koos hiermee partij voor Baarn. Wellicht is deze mening onder meer ingegeven doordat hij ervan uitging dat de Eembruggers nadat de kerk van Ter Eem in 1702 na de zware watervloed werd afgebroken afzonderlijk hun godsdienstoefeningen hielden. Ik weet niet waar Pluim deze wetenschap vandaan heeft, maar de spaarzame gegevens in het archief van het gerecht doen ons anders geloven. Verweij kwam immers niet voor niets tot de slotsom dat Ter Eem niet alleen verschoond moest blijven van de onderhoudskosten, maar bovendien recht had op een betere bediening door de Baarnse dominee.

"In min en vriendschap"

Het gerecht Baarn had toestemming nodig van de Staten van Utrecht om belasting te heffen in Ter Eem voor het onderhoud van de kerk. Op dit adres kwamen ook de protesten van de tegenstanders van Baarn terecht. Vanwege de Staten van Utrecht gingen enkele gecommitteerden zich over de zaak buigen. Zij stelden dat het hen "*niet onaengenaem soude zijn, dat de Partyen sig onderling in min en vriendschap soude verstaen*." Er werd gezocht naar een compromis.

Op 15 mei 1727 kon eindelijk een overeenkomst tussen Baarn en Eembrugge worden beklonken. De Eembruggers mochten hun doden in de kerk van Baarn blijven begraven, maar nu tegen betaling van de normale "*kercke-gerechtigheden*". Dit was een winstpuntje voor de Eembruggers, want vroeger kregen zij net als andere niet-ingezetenen van Baarn een hogere rekening gepresenteerd. (*6) Voorts waren de Eembruggers voor hun godsdienstoefeningen in de Baarnse kerk welkom en konden zij gebruik maken van de diensten van de Baarnse predikant "*als Pastoor van Eembrug*". Zij hoefden in de toekomst voor het normale en buitengewone onderhoud aan kerk, toren en pastorie niets te betalen. Wel dienden zij binnen drie maanden een eenmalige bijdrage van 550 gulden te betalen, omdat zij immers ook kosten voor onderdak hadden als de predikdiensten in Eembrugge weer werden ingevoerd. Verder stond het de Baarnse kerkmeester vrij om kerkcollecten te houden, waarin een ieder vrijwillig voor het onderhoud van de kerk een duit in het zakje kon doen.

Van de overeenkomst werd een akte gemaakt, die werd ondertekend door Henrick Plets, J.A. van Alendorp, George Roeters, Heymen Klasen, Jacobus Mouton, Henrick Ultrick Schoonheden, Cornelis Jansz van Leeuwen, Joost Gerritsz Smit, Jan Woutersz Strijthorst, Volken van Rouwendael, P.E. Hagen, Cornelis Jansz van Seyst, Drijn Wurmsz en Teunis Jansz Sipesteyn. Het drietal Jan Woutersz Vonck, Cornelis Bastiaensz en Elbert Reyersz (buurmeester van Ter Eem) was de schrijfkunst kennelijk niet machtig en tekende met een merk, waarbij secretaris J. van Doorslag de desbetreffende naam zette. Namens de geërfden van Eembrugge tekende de eerdergenoemde W. Verwey.

Het feit dat bepaalde personen zowel in Baarn als Ter Eem een zelfde functie bekleedden bleek ook bij het zegelen van de akte. Namens het gerecht Baarn had de schout zijn zegel aan de akte gehangen. Daar deze echter tevens schout van Ter Eem was, mocht Willem Verweij, schout van de beide Eemnessen, de akte namens Ter Eem met zijn zegel behangen. Helaas vermelden de archieven niet, hoe de gemeenschappelijke functionarissen met hun verschillende petten op Baarn en Ter Eem naar eer en geweten hebben gediend. Belangenverstrengeling is van alle tijden.

J.F. van Rooijen,
Gemeentearchief Baarn.

Bronnen

T. Pluim, "Uit de geschiedenis van Baarn", (Hilversum, 1932).
Gemeentearchief Baarn: Archief gerechten Baarn en Ter Eem (GB/E)

Noten

- *1 Zie: Pluim, blz. 84.
- *2 Een morgen (600 roeden) is circa 0,85 ha; een dammaat (400 roeden) is circa 0,57 ha.
- *3 GB/E: Notulen vergadering gerecht Eembrugge d.d. 24 november 1723. Geërfden zijn grondeigenaren, die soms onderverdeeld werden in geërfden die *binnen* danwel *buiten* het gerecht woonachtig zijn.
- *4 GB/E: Nota Verweij, 1726.
- *5 Hendricus Cotius was predikant van Baarn in 1703-1719. Na zijn overlijden werd Everardus Moesbergen predikant, die volgens Pluim in 1733 vertrok naar Oost-Indië.
- *6 Dit was een teken dat de Eembruggers door Baarn als "vreemden" werden gezien. Al met al was dat weer het zoveelste argument voor de Eembruggers om niet aan het onderhoud van de Baarnse kerk te hoeven betalen.

EEN ABT UIT BAARN ONTMOET KEIZER KAREL DE VIJFDE

Aan de Springweg in Utrecht, dichtbij de Mariaplaats, staat het Duitse Huis, dat sinds het midden van de veertiende eeuw het kloostercomplex was van de Ridderlijke Duitse Orde. Onder Napoleon kwam er een militair hospitaal, en dat is er tot 1989 gebleven. Het Duitse Huis is intussen gedeeltelijk gerestaureerd en de verdere restauratie wordt voortgezet. Zo blijft dit imposante middeleeuwse monument voor Utrecht behouden.

Op deze plek heeft viereneenhalve eeuw geleden een monnik die uit Baarn kwam een ontmoeting gehad met de Keizer van Duitsland, Karel de Vijfde. In een boek uit de zeventiende eeuw (1) heb ik van dat voorval een kleurrijke beschrijving aangetroffen. Die historische gebeurtenis is een interessante aanvulling op de levensgeschiedenis van onze Baarnse monnik, abt van Oostbroek, zoals ik die eerder in *Baerne* heb beschreven (2).

Het verhaal begint in het begin van de zestiende eeuw. Omstreeks 1510, de nauwkeurige datum is niet bekend, werd in de Baarnse kerk op de Brink, die toen Nicolaaskerk heette, een jongen gedoopt die later abt van een Benedictijner klooster zou worden. Die doop gebeurde boven de doopvont die nog in de kerk staat. Het kind kreeg de doopnaam Jacobus, en later zou hij de achternaam Van Baarn krijgen, omdat hij uit Baarn kwam. Jacobus van Baarn werd Benedictijner monnik in de Laurentius Abdij in Oostbroek in De Bilt, en omstreeks 1542 werd hij door de monniken tot hun abt gekozen. Dat is hij tot zijn dood in 1566 gebleven. Hij is in zijn geboorteplaats Baarn gestorven en hij is mogelijk in de kerk op de Brink begraven, of anders in zijn eigen abdij.

Karel de Vijfde in Utrecht

Maar nu het verhaal van de ontmoeting van abt Jacobus van Baarn met de keizer. Op 2 januari 1546 bracht Karel de Vijfde, die als keizer van Duitsland en koning van Spanje de machtigste vorst in Europa was, een officieel bezoek aan Utrecht. Hij werd daar ontvangen door zijn zuster Maria van Hongarije, die hij veertien jaar eerder had aangesteld tot landvoogdes der Nederlanden, na de vroegtijdige dood van haar man, de koning van Hongarije (3). In de Dom werd de keizer vervolgens welkom geheten door de bisschop van Utrecht, George van Egmond, die in 1534 was benoemd als opvolger van Willem van Enckevoirt.

Al in 1528 had Karel V, met goedkeuring van de paus, het wereldlijk gezag over het gewest Utrecht verworven, en de bisschop was dus aan hem onderhorig. Karel die in het jaar 1500 in Gent, dus in Vlaanderen, was geboren, als oudste zoon van Filips de

*Karel de Vijfde (1500-1558), Keizer van het Duitse Rijk en koning van Spanje,
Dit schilderij uit ongeveer 1546 is in het Huis Berg in 's Heerenberg.*

Schone en Johanna van Aragon, heeft zich altijd sterk met de Nederlanden verbonden gevoeld. Hij wist zich noch Duitser noch Spanjaard, maar Nederlander en Bourgondiër. Voor de vijfenveertigjarige vorst was zijn bezoek aan Utrecht een belangrijke en emotionele gebeurtenis.

Karel V kwam op 1 januari 1546, dus op Nieuwjaarsdag, via De Bilt naar Utrecht, met een gevolg van "veel Heeren ende Edelen". Op meer dan tweehonderd muilieren werd zijn "bagagie" over de "Steenwech", de straatweg van De Bilt naar Utrecht, aangevoerd. De bisschop was hem tegemoet gereisd en had hem in het Vrouwenklooster in De Bilt begroet. Zo kwam het gezelschap aan bij de Utrechtse Wittevrouwenpoort, waar de "Oversten van der Stadt" hun hoge gast ontvingen. Bij het schijnsel van "veele toortsen" werden er toespraken gehouden, die werden aangehoord door "utermaten veel Borgers ende vreemde luden uyt alle Steden". Vervolgens "brochten die Borgers den Keyser ten Duytschen huys". Daar werd hij begroet door zijn zuster, de landvoogdes, die eerder in het Duitse Huis haar intrek had genomen, nadat ze van Brussel, haar residentie, naar Utrecht was gereisd.

De volgende dag, dus op 2 januari 1546, hield de keizer zijn ontvangst, die om 2 uur 's middags begon en die tot na 6 uur duurde. Tot de voorname personen die hun opwachting kwamen maken behoorden: verscheidene bisschoppen en abten "ende veel Hertogen, Graven, Ridderen ende Edelen". Een speciale vermelding krijgen: de abt van de Utrechtse Sint Paulus Abdij (4) en "de Abt van Oostbroek, genaemt Heer *Jacob van Baern*", beiden gekleed in "seer costelijcke Choorcappen". De beschrijving vervolgt dan: "Die Keyser stont op een portael voor de zaele en die Biscop en de Abten custen elcx des Keysers hant ende gaven hem elcx wywater. Ende die Keyser custe elcx hoer handen weer". Tot de abten die de hand van de keizer kusten en hem wijwater gaven en wier handen door de keizer gekust werden, behoorde dus ook Jacob van Baarn. Na deze plechtige receptie in het Duitse Huis "gingh die Keyser uyt dat Hoff te peerde, ende die Keyser mit andere Heeren waren in 't root gecleet, al te peerd". Het gezelschap begaf zich, voorafgegaan door een processie van Utrechtse priesters, gekleed in "costelyke Choorcappen", naar de nabijgelegen Dom "die met costelycke cleder van onder tot boven behangen was, den Keyser toebehoorende". Bij de binnenkomst in de Dom van dit gezelschap werden alle klokken "uyter maten seer" geluid. Karel V en zijn gevolg namen plaats in het koor van de Dom en er volgde een plechtigheid die tot 's avonds elf uur duurde.

De volgende dag kwam de keizer met zijn gevolg weer in de Dom. Alle aanwezigen, zowel het keizerlijk gezelschap als de ordesgeestelijken, waaronder abt Jacob van Baarn, waren ditmaal in het zwart gekleed.

Abdis Henrica van Erp

Tot zover gaat het verslag van deze gebeurtenis, dat werd opgetekend door Henrica van Erp, (5) die van 1503 tot 1548 abdis was van het Vrouwenklooster van Oostbroek, en die op 1 en 2 januari 1546 het keizerlijk bezoek van nabij had gevolgd. Zij had de keizer, toen die op weg was naar Utrecht, zelfs in haar klooster mogen ontvangen. (Dat klooster stond op de plaats waar nu het Koninklijk Meteorologisch Instituut is). Het verhaal van abdis Van Erp is later door de Leidse jurist en historicus Antonius Matthaeus opgenomen in zijn bundel historische documenten *Veteris aevi analecta*, dat in 1698 in Leiden werd uitgegeven.

Er bestaan uiteraard veel afbeeldingen, schilderijen en sculpturen, van Karel V en van zijn zuster Maria van Hongarije, maar helaas niet van abt Jacob van Baarn. Wel is er zijn persoonlijk zegel, maar daarop is afgebeeld: de Heilige Laurentius, de patroon van zijn Biltse abdij.

H. Bronkhorst

- (1) *Veteris aevi analecta* door Antonius Matthaeus. Lugdunum Batavorum, 1698. Pagina 179
- (2) *Baerne* (Tijdschrift van de Historische Kring Baerne) 18e Jaargang, Nr.2, juni 1994
- (3) *Maria van Hongarije*. Catalogus bij een gelijknamige tentoonstelling in het Museum Het Catharijneconvent en in het Noordbrabants Museum. Waanders, Zwolle, 1993. ISBN 90-6630-421-9
- (4) De abt van de Utrechtse Paulus abdij was collator van de Baarnse St. Nicolaaskerk, dat wil zeggen, hij benoemde de pastoor. In 1546 was Wilhelmus Lamfridus pastoor van Baarn. Hij bekleedde dat ambt van 1544 tot 1577, dus tot kort voordat het kerkgebouw in 1580 in het bezit kwam van de Reformatie.
- (5) *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden. Twaalfde deel*. Amsterdam 1772. Pagina 363.

Maria van Hongarije, landvoogdes der Nederlanden van 1531 tot 1555. Een schilderij van Hans Maler (1520). London Society of Antiquaries, Burlington House.

MEDEDELINGEN

Rommel- en verzamelmarkt.

Vrijdag 8 november 1996 van 14.00-21.00 uur.

Zaterdag 9 november 1996 van 10.00-15.00 uur.

In onze verenigingsruimte ingang Burg. Penstraat, het pad tussen nr.2 en nr.4.

Toegang Vrij.

Inbreng goederen (geen meubilair of kleding) vanaf 16 september 1996

Maandagmorgen van 10.00-12.00 uur.

Maandagavond van 20.00-22.00 uur.

Financieel Adviesbureau Kooiman & 't Hooght kreeg van een Baarnse ingezetene het verzoek enkele schenkingen te verzorgen. Eén van de instanties die in aanmerking kwam voor een schenking, was onze vereniging.

De afzender van deze gift van f500,= wenste anoniem te blijven.

Op deze plaats wil de redactie, namens de Historische Kring Baerne, de gever hartelijk danken voor deze schenking.

Een oude traditie in ere hersteld!

Diegenen die al lang lid zijn van onze vereniging, zullen het zich vast nog wel herinneren: een koude donkere avond, de geur van warme anijs- en chocolademelk en speculaas, de stem van mevrouw Collard die voorleest uit de Camera Obscura, de gezellige warme sfeer in de kelder van ons oude gemeentehuis, kortom: **het Verguldavondje.**

Een avond waarop wij ons bezig hielden met het beschilderen en versieren van speculaaspoppen, die gemaakt werden naar oude vormen.

De avonden werden destijds verzorgd door mevrouw Astro, maar konden helaas na haar overlijden niet meer plaats vinden, omdat zowel de vormen als de speciale verf, niet meer te krijgen waren.

Dit laatste is nu weer gelukt, zodat deze traditie van Koekvergulden weer in ere hersteld kan worden.

De datum is vastgesteld op **28 november**, en wel om **19.30 uur** in onze verenigingsruimte onder de bibliotheek (ingang Burg.Penstraat).

Ons verzoek is, om u vóór 1 november op te geven, omdat een en ander vroegtijdig besteld moet worden.

Kinderen zijn speciaal van harte welkom.

De kosten voor deze unieke avond bedragen:

voor leden f3,=, voor niet-leden f5,=, en voor de kinderen de speciale surpriseprijs van f2,=.

U kunt zich alvast **telefonisch** opgeven bij J.v.d.Brink, tel. 035-5420161, of T.Kruidenier, tel. 035-5417860.

NIEUWE AANWINSTEN OUDHEIDKAMER EN BIBLIOTHEEK.

- Handleiding Archieven gebruik (aankoop)
- Boekje van Station tot Generaal (aankoop)
- Beverstaart dakpan van Gereformeerde Kerk
- Zeedruk Interieur Huis Salomonson
- Poppenhuis en diverse oude spelen
- Twee schoenmakersscharen
- Gebreide kruikenzak en slab
- Oorkonde aan H.K.B. erkentelijkheid bijdrage vijftigste 5 meiviering
- Video "Baarn in Beeld" Tetteroo
- Gedenkenpenning Louisa State (125 jaar)
- Levensloop van de Utrechtse bevolking 19e eeuw (aankoop)
- Cultuurhistorische routes "De Hollandse waterlinie"
- Boekje "Lekker weg Eemland"
- Brandblusemmertje Brandweer
- Fietsstoeltje van pitriet
- Flitspuit
- Sigarenkistje "Washington" Baarn
- Computer met toebehoren (schenking)
- Achttiendelig kinderserviesje
- Kinderrokjes (lesmateriaal Naaldvakschool Koningin Emma)
- Diverse foto's
- Diverse schoonmaakmiddelen

Uit deze plattegrond blijkt dat de nieuwe algemene begraafplaats niet rechtlijnig maar landschappelijk is aangelegd

zoeksbron voor onder andere genealogen nader is ontsloten.

In de inleiding wordt uiteengezet dat men in het gewest Utrecht in de 17e en 18e eeuw verplicht was een octrooi aan te vragen bij het Hof van Utrecht alvorens te mogen testeren.

Testeren is een rechtshandeling waarbij men beschikkingen over zijn goederen treft voor ná het eigen overlijden. Dit verzoek gebeurde voor een bij het Hof officieel erkend notaris. Deze octrooien werden uitgereikt aan de geoctrooieerde en de verzoekschriften voor deze octrooien bleven achter in de administratie van het Hof. Over de periode die dit eerste deel beslaat, 1603-1640, zijn 5.025 verzoekschriften bewaard gebleven, betrekking hebbend op 8.097 personen.

Echter, er zijn enkele hiaten in de administratie. De gehele serie, de periode 1603-1806, beslaat zelfs 48.000 namen van mensen uit de provincie Utrecht!

Een aantal personen uit dit eerste tijdvak (1603-1640) is uit Baarn (31), Eembrugge (8), Ter Eem(2), Santvoort (2) en De Vuursche (2) afkomstig. Met name wil ik hier noemen Petrus de Bels, predikant van Baarn en Ter Eem, Jan Bartsz, schout van Ter Eem, later van Eemnes binnendijs. Andere familienamen die genoemd worden zijn Schouten, de Ruijch, Stael, Aecreolius, Huijgen, Belser, van Beverwijck, Geelkercken, van Duijne, van Leuwen en Belder. De overige delen in de serie zullen, gezien de

BOEKBESPREKINGEN

Octrooiregisters

J.H.M.Putman, Indices van personen aan wie door het Hof van Utrecht octrooi is verleend om te testeren voorkomend in de octrooiregisters, 1603-1806. 5 delen. Prijs f100,= voor de gehele serie, f30,= per deel, verkrijgbaar op het Rijksarchief in Utrecht, Alexander Numankade 201, 3572 KW Utrecht.

In de reeks toegangen van het Rijksarchief Utrecht bevat Toegang 8 een index van de octrooiregisters van 1603 tot 1640. Het is de eerste index in een serie van vijf delen, waarmee een belangrijke onder-

groei van Baarn in de 17e en 18e eeuw, ongetwijfeld veel meer Baarnse namen bevatten.

De lijst van verleende octrooien is alfabetisch op familienaam of patronymicum van de geoctrooieerden gerangschikt. Naast de naam van diegene die een testament wilde laten opmaken wordt eventueel verwezen naar verwanten, en worden gegevens over beroep of functie, woonplaats van de geoctrooieerde, datum van de beschikking en de naam van de aanvrager vermeld. De aanvrager is meestal de notaris waarvoor het testament gepasseerd zal worden.

Afgesloten wordt met een lijst van aanvragers, een verklaring van de gebruikte afkortingen, een index op beroepen en functies en een index op geografische namen.

Het belang van deze toegang op de verzoekschriften is dat het de zoektocht naar iemands testament aanzienlijk makkelijker maakt. De vraag naar welke notaris men ging is hiermee snel opgelost. Slechts het doornemen van alfabetische indices op de protocollen, de repertoires of bij gebrek daaraan de protocollen van diverse notarissen zelf bracht voorheen uitsluitsel.

Deze tijdrovende bezigheid behoort nu deels tot het verleden met deze reeks indices. Opmerkelijk is dat vrijwel alle in Baarn woonachtige personen dit verzoek via een andere notaris aanvroegen. Waarschijnlijk ging men voor dit soort aangelegenheden toch naar een grote stad als Amersfoort of Utrecht, waar meerdere notarissen tegelijkertijd praktijk hielden, en niet naar de dichtsbijzijnde bekende notaris.

Een nader onderzoek in de gids van de archiefdienst van de provincie Utrecht, waarin vermeld wordt welke notarissen waar praktijk hielden, kan hierop nader antwoord geven.

De notariële archieven zijn ondergebracht in het Rijksarchief te Utrecht, met uitzondering van dat van Amersfoort, dat aan het gemeentearchief aldaar in bruikleen gegeven is.

R.J. van der Maal

Begraafplaatsen

Eeuwenlang begroeven de Baarnse hun doden in de kerk op de Brink. Pas in 1829 werd de eerste Baarnse begraafplaats aangelegd, aan de toenmalige rand van de bebouwde kom, gelegen aan een laan die nu Acacialaan wordt genoemd, maar vroeger Kerkhoflaan heette.

Deze aanleg was twee jaar tevoren om gezondheidsredenen verplicht gesteld aan elke gemeente met meer dan duizend inwoners. Het betreffende besluit bepaalde ook dat het terrein afgescheiden moest worden en een gedeelte van de muur die toen werd neergezet is gelukkig bewaard gebleven. Veel van de in vroeger tijden

opgerichte graftekens en mausolea zijn helaas verloren gegaan. De vereniging Terebinth probeert te voorkomen dat er nog meer moois verdwijnt en heeft het initiatief genomen tot het uitgeven van het boekje *Begraafplaatsen*, geschreven door Erwin Maes. In woord en beeld is hierin de geschiedenis van een groot aantal begraafplaatsen uit onze provincie te vinden. De schrijver kon hiervoor onder meer gebruik maken van de gegevens van de historische verenigingen.

Het overgrote deel van de begraafplaatsen in onze provincie bezit een sobere, doorgaans rechtlijnige indeling in vakken, maar het boekje vermeldt dat in afwijking daarvan de nieuwe algemene Baarnse begraafplaats, die aan de Wijkamplaan, een barok stervormig padenpatroon kent. Vroeger wisselden de straten blijkbaar nog al eens van naam, want op de hierbij afgebeelde plattegrond van een uitbreiding uit 1950 heet de Wijkamplaan nog Eikenboschweg.

De entree als ontvangstplaats van de begrafenisstoet en de bezoekers is het visitekaartje van de begraafplaats. Na 1850 komen er poortgebouwen die bestonden uit een getoogde doorgang met aan de ene kant de woning voor de doodgraver en aan de andere kant een opbaar ruimte. Maes vermeldt de meest toegepaste bouwstijlen voor deze poortgebouwen, waarbij hij de moorse vormgeving van het poortgebouw uit 1919 aan de Wijkamplaan ronduit curieus noemt. De lezer kan er zelf over oordelen, want er staat een fraaie foto van het Baarnse gebouw bij.

Uitvoerig gaat de auteur in op de achtergronden en het uiterlijk van grafmonumenten, waarvan er negentien afgebeeld en uitgebreid besproken worden. Uit onze gemeente wordt het grafmonument van J.H. Insinger op de Nederlands Hervormde Begraafplaats in de Lage Vuursche behandeld, waarbij het monument om zijn Egyptische stijl 'bijzonder opvallend en uniek' wordt genoemd.

Het boekje maakt deel uit van de Stichtse Monumentenreeks en bevat, naast een lijst van begraafplaatsen in de provincie Utrecht, ook een uitgebreide bibliografie en een begrippenlijst. *Begraafplaatsen* wordt uitgegeven door uitgeverij Matrijs, de fotografie is van Henk Bol en de prijs is f 19,95.

Door dit boekje worden we ons weer bewust van het - soms op onvermoede plaatsen - aanwezige culturele erfgoed, dat constante zorg behoeft om het ongeschonden door te kunnen geven aan het nageslacht.

Yvonne van den Akker

Adolf J. Hertogh

Laanstraat hoek Oranjestraat
Telefoon 343 - Baarn

Grootste Dames Modemagazijn
hier ter plaatse

Regen- Mantels

voor dames en kinderen

Prijzen: f 12.50
f 14.75, f 16.50
f 23.00, f 29.75
f 37.50, f 42.50
en hooger

Kinder Regencâpe's

in alle maten vanaf . f 3.75

Schortenweek

Zoo juist ontvangen 'n groote partij Schorten
nieuwste modellen, voor Dames en kinderen

**Gedurende deze week
extra aanbieding**

van een groote partij SCHORTEN

ZIE ETALAGE

ZIE ETALAGE

Magazijn „DE ZON”

Nieuwstraat 27

Baarn

Gevraagd tegen 15 Oct. een net

Dagmeisje

niet beneden de 16 jaar, bij Mej Paridon
Nw. Baarnstraat 25

A **G**
ADVIESGROEP
BAARN **B**

*Fiscaal jurist
en
Zakenadviseurs
Eemnesserweg 12
3741 GA BAARN*

*Telefoon:
(035) 542 58 11*

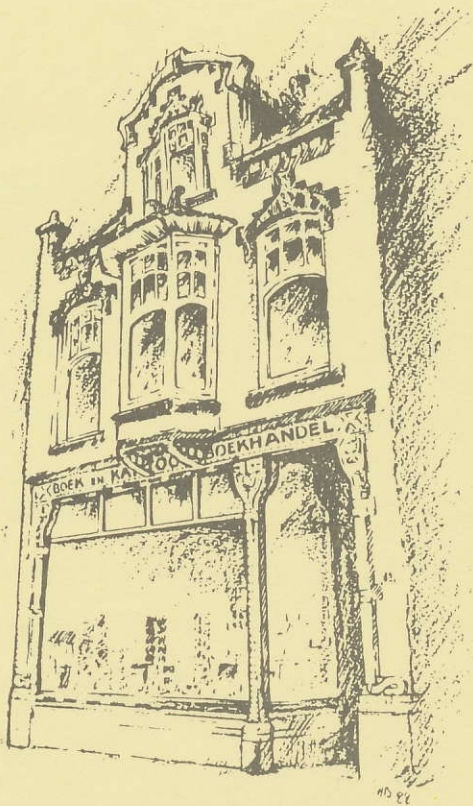
*Telefax:
(035) 542 57 14*

*Privé:
(035) 541 26 26
(035) 621 72 89
(055) 367 03 72*

- * FISCAAL-JURIDISCH ADVIES
- * ADMINISTRATIES
- * BELASTINGAANGIFTEN
- * JAARREKENINGEN
- * BEDRIJFS-ECONOMISCH ADVIES

Maakt u vrijblijvend eens een afspraak, ook 's avonds zijn wij voor u bereikbaar.

EEN PERSOONLIJKE BENADERING STAAT BIJ ONS VOOROP.

Sinds 1886

BOEKHANDEL DEN BOER

Laanstraat 69 - 3743 BC Baarn - Telefoon 541 20 32

Gespecialiseerd
in literatuur,
kunst- en kinderboeken